

ահապին շինուածք մըն է սիւներով ու կամարներով զարդարած . հիմա մէջը փայտէ սանդուխներով վար կիջնան ու մետաքսի թել կը շինեն : Սիւները բոլոր մարմարիոնէ են 212 հատ, մէկմէկէ երկերկու գրկաչափ հեռու : Արսեն թէ ատենով աս սիւները իրեք կարգ են եղեր վրայէ վրայ շինած . հիմա մէկ ու կէս կարգը միայն կերևնայ, մէկալ մասը գետնին տակը ծածկուած է : Այս կերևնայ թէ սիւներուն շատութիւնը ցուցնելու համար միայն պէն պիտի բնէր ըսեր են ասոր օսմանցիք . վս զի սիւներուն գետնին տակը ծածկուած կտորները համարելով ալ 1001 սիւն չըլար , հապա 636 սիւն : Սիւներուն վերի խարիսխներուն վրայ խաչեր կան տեղ տեղ շատը քերթած , խաչերուն քովն ալ յունարէն փակագիր NK, 37 νίχη, որ յաղթուածի բնէն է, ու մեծին Արստանդիանոսի նշանն է . ոմանք KN կը կարդան , ու կը մեկնեն Κοινσταυτίνος, այս ինքն Արստանդիանոս . վասն զի աս մեծագործ շէնքը մեծն Արստանդիանոս շինած է , որ լեռներէն եկած ջրերը հոս կը ժողվին ու ասկէ գետնափոր ճամբաներով այլևայլ տեղունանք կը բաժնուին եղեր . ինչուան հիմայ ալ պատին վրայ դռնակի պէս ծակեր կերևնան տեղ տեղ , ուսկից ջուրը հոս կուգայ եղեր :

Այս պատի սարայ . Միկայ ալ մեծն Արստանդիանոս շինած է՝ նոյնպէս ջրշէղջ . երկայնութիւնը 336 ոտք է կըսեն , լայնութիւնը 182 . ձեղունը կամարներով շինուած է՝ 336 մարմարիոն սիւներով վրայ : Միկայ միշտ ջրով լեցուն է , ու ձմեռը աւելի կը լեցուի . մէջը ձկներ ալ կան , բայց գետնի տակ ու խիստ մութ լըլըլուն համար բան չերևնար : Հիմա աս ջրշէղջը տաճկի մեծերէն մէկուն տանը բակին մէջն է . ջրհան մըն ալ կայ գուրսը , անով ջուրը վեր կը բաշեն ու խմելու կը գործածեն :

Մոնցմէ զատ տասուերկու ջրշէղջի չափ ալ կայ Արստանդիանոսի

այլևայլ կողմերը , բայց մեր հոս տեղն 'ի տեղը դնելը աւելորդ կը լայ : Ուրիշ անգամ կը ջանանք ստորագրել նոյն մայրաքաղաքին նաև ուրիշ երևելի հնութիւններ :

Բնարկաբան լեզուի վրայ :

ԱՐԱՌՐ ազգային լեզուն պահելու հարկաւորութիւնը և օգտակարութիւնը մէջ կը բերէինք¹ , խօսքը հոն եկաւ թէ մաքուր խօսակցութեան համար աշխարհաբառ լեզունիս կանոնի մը դնել պէտք ըլլայնէ՝ արդեօք որ աշխարհաբառը ընտրելի է : Են հատուածը ուշադրութեամբ կարդացողը՝ մէկէն հասկըցած է թէ մեր միտքը ոչ միայն գրաբառ լեզունիս ետ ձգել , կամ աշխարհաբառը գրոց լեզու դարձնել չէ , հապա ընդ հակառակն՝ գրաբառը դիւրաւ ծաղկեցնելուն հնարքը գտնել ու սորվեցնել է . ինչպէս որ յայտնի կերևնայ նաև ան պայմաններէն որ ընտրելի աշխարհաբառին հարկաւոր սեպեցինք² : Հիմա , հոնտեղը բրած խոստմունքնիս կատարելու համար՝ քիչ մը աւելի բացատրենք մեր նոյն կարծիքը : Ընտրելի աշխարհաբառը ան ատեն աղնիւ կը լայ ըստ կարի , և շատին հաճոյ , շատին ալ դիւրաւ հասկընալի , երբոր արդէն գրաբառի մօտեցած ըլլայ ուրիշներէն աւելի , ու ասկէ ետքն ալ աւելի մօտենալու վրայ ըլլայ . այնպէս որ առանց իմացուելու , այսինքն առանց մեծ դժուարութեան , գրաբառ լեզունիս հետ միանայ : Այն որ ինչպէս մեզի՝ նմանապէս ուրիշներուն ալ հարկ երևնայ աս հիմանս վրայ ընել մեր ընտրութիւնը , մէկէն կիմացուի թէ աս ընտրելի լեզուն ան պիտի ըլլայ՝ որ ինչուան հիմա առհասարակ գործածուեր է քանի մը գրուածքներու

1 Թիւ 5 :

2 Երես 80 :

մէջ , ու գրաբառին մօտեցնելու ջանքով քիչ շատ մաքրուել է . և ահա աս է ընդհանրապէս նաև մեր բանեցուցած լեզուն աս օրագրիս մէջ : Ուրեմն թէ որ աս լեզուիս համար կարճառօտ քերականութիւն մը չի նուրի՝ հետը տաճկերէնէ հայերէն բառգրքով, ան ալ՝ լաւ քննութեամբ ամենապարզ, մաքուր , ու միշտ գրաբառի մօտեցնելու ջանքով, մեր յոյսը և կարծիքը ան է թէ ասով նախ՝ գրաբառ սորվիլը աւելի դիւրին կըլլայ մեր ազգին . երկրորդ, մեր ազգայինը հասարակաց լեզու մը կուներնան մաքուր . անոր կը հետեւին իրենց խօսակցութեանը մէջ, և անով կը գրեն ռամիկներու և տղոց համար պէտք եղած գրքերը՝ քան թէ օտար լեզուով : Այսպիսի բաղձանքով նաև մեր երջանիկ նախահայրը Սխիթար աբբա՛հայր՝ հարկաւոր և օգտակար ճանչցեր է աշխարհաբառ լեզուի քերականութի մը չինել՝ չափաւոր ընդարձակութեամբ 1726ին, որ ձեռագիր պահուած է իր գրուածքներուն մէջ . և ինքը 1727ին անոր համառօտը տպած է՝ տաճկերէն բացատրութեմ , որ հիմա խիստ քիչ կը գտնուի :

Պօլսեցոյ լեզուն օրինակ :

Նախ կընեն քի մէկ օր մը պիւթիւն թռչուններուն թագաւոր տրուելու կըլլայ մէյէր . ֆիլան օր ֆիլան տեղ պիւթիւն թռչունները պիւրիքմիշ ըլլան քի , մէջվընին էն ետիւր չիւրն ո՛րն է նէ՝ անիկակ թագաւոր ըլլայ պըտոր տէյի թէլալ կըկանչէ : Մնաց որ խառան իրեն չիքին ըլլալը կիտէ եա . կերթայ կոր՝ էֆէնտիմ պաշտասիներուն թափած թիւյերը ժողվէ կոր տէ , իր խանառներուն վրան ասդիս անգին կըխոթէ կոր , անանկով հէլպէթտէ քի ան թռչուններուն էն հիւսիսընիւն կըլլայ կոր : Նէ իսէ , օրը կուգայ , պիւթիւն թռչունները թօփ կըլլան . խառան ալ անանկուկ տօնանմիշ տիւզէնմիշ էղած՝ նէտէն սօրա սալն պուլուն մէյտան կըլլայ : Ասիկակ տեսնալուն պէս՝ ալթըն ամէնքնին ալ հէյրան կըլլան կըմնան խայրի . թամամ թագաւոր ըլլալու լայրի քի՝ անխրտար կըլլայ , հայտէ սըւիկակ զիննէթով թախտը նստեցնենք ըսեն իքէն՝ մէյմալ տեսնան քի բանին տակը սատանութիւն կայ մէյէր . փիւրերնին խըզմիշ կըլլայ , սէֆիլին վրան կըթափին , պիւթիւն թիւյէրը փետտող փետտողի կըլլան , զավալը խառան չըլ չըլպիս կընեն կըթողուն :

Իրաւ է որ աս աշխարհաբառին ու ճը աւելի փոքր Նսիայի կամ տաճկաստանի հայերէնին ոճոյն կընմանի՝ քան թէ պարսկաստանի կամ լեհաստանի կամ՝) անայ կողմերուն և հայաստանի ուրիշ խոր գաւառներուն հայերէնին . բայց ասոր պատճառն ալ յայտնի է . վասն զի ինչուան հիմա աշխարհաբառ լեզուով բան գրող ու տպողները աւելի փոքր Նսիայի ու Պօլսոյ ազգայիններն եղած են . անով՝ի հարկէ աս ոճս ալ իրաւունք մը ստացեր է՝ ուրիշ աշխարհաբառներէն աւելի հասարակաց լեզու սեպուելու . և նոյն իրաւունքը աւելի ալ հաստատեր է՝ հետզհետէ մաքրուելով ու հայաստանի մաքուր ոճերուն կամ թէ գրաբառին մօտենալովը : Այլ որպէս զի որոշ իմացուի թէ ճշմարիտ է աս բանս , և թէ մեր ընտրելի ըսած լեզուն ըստ ամենայնի պօլսեցոց լեզուն չէ , հապա անոր մաքրուածն ու կոկուածն է , հոս կարճ օրինակ մը զնենք բուն պօլսեցոց հասարակ աշխարհաբառէն , դիմացն ալ հիմակուան մաքուր սեպուած աշխարհաբառը , որուն տարբերութիւնը մէկէն կըտեսնուի :

Թարգմանութիւն :

Կըպատմեն թէ օր մը բոլոր թռչուններուն թագաւոր մը գրուելու ըլլալով , քարոզ կըկարգացուի թէ սա օրս՝ սա տեղը բոլոր թռչունները ժողվին որ մէջերնին ամէնէն գեղեցիկը ո՛վ է նէ՝ անիկայ պիտի ընտրուի թագաւոր : Ագաւալ իր ագեղութիւնը գիտնալով , կերթայ ուրիշներուն թափթը փած փետուրները կըթողվէ , իր թւերուն վրայ ասդիս անգին կըյարմարցնէ . անով՝ի հարկէ ան թռչուններուն ամէնէն ալ վայելուչը կերենայ : Ինչ և իցէ , օրը կուգայ , բոլոր թռչունները կը ժողվին . ագաւան ալ այնպէս զարգարուած կուլուած՝ ուշ ատեն՝ կոտորտուելով կուգայ հանդէսը կըմտնայ : Ասիկայ տեսածնուն պէս՝ ամէնքն ալ կըզմայլին կըմնան . իրաւքնէ մէկ հատիկ թագաւոր ըլլալու արժանին ասիկայ է . եկէք զինքը փառաւորապէս աթոռը նստեցնենք ըսելուն ճմար , մէյմալ տեսնեն որ բանին տակը խարգախութիւն կայ եղեր . գլուխին կըտաքնայ , կըթափին խեղճին վրայ , բոլոր փետուրները փետտող փետտողի կըլլան , ողորմելի ագաւալ մերկ խայտառակ կընեն կըթողուն :

Պօլսեցւոց մէջ շատը կան որ աս-
կէ մաքուր կրիստին . բայց որովհետեւ
ասկէ խառնակ խօսողներ ալ շատ
կան , մենք ասիկայ միջակը կըսե-

պենք : Հիմա մէյմէկ օրինակ ալ
դնենք ջուղայեցւոց ու մաճառստան-
ցոց հայերէնին :

Ջուղայեցւոց լեզուին օրինակ :

Թարգմանութիւն :

Ի՞նչ մեծ , սիրուն ու զարդարուն բաղլայ ա . իւ-
րահ էս առուի ջուրն ինչ որ ասես կաժէ . ես էս
հէնց խաղողի թալվար , զալղի թաղնամա , ու բա-
բաթ բարաթ արծու չեմ տեսել :

— Պարոն , էս թաղնամի թարգն փեսէս ա ֆը-
ռանկրատանու ինձ ուղարկել :

— Թամաշա արէք էս թուրլու թուրլու խա-
ղողն . քանի՜ ձև քանի՜ ռանգ խաղող կայ :

— Պարոնայք , առանց հանաք տալոյ . էս իմ
բաղլումս ու երկու այգումս որ ունիմ՝ վաթսուն
բարաթ խաղող կայ :

— Ես ֆրանկստան մին քանի տեղ ասել եմ թէ
մեզ մօտ այսքան բարաթ խաղող կայ , իսկի ուզել
չեն հաւատալ . կասեն թէ դուք մին անկիրթ ազգ-
էք . ձեր խօսքին թամալ չկայ :

— Աջաք չէ , ախպէր . զարա ինչպէս էլ էն
դունց մինն ասել ա . էսօր հայն ոչ թուր ունի ոչ
գրիչ , խարբայելոյ վախտ ա . կարծեմ թէ էք հէնց
մարդոց ասես թէ հայոց երկիրն մին մեծ ու ա-
ռատ երկիր ա , քանց ամենայն երկիր հին , յետ
ջրհեղեղին առաջին բնակուածին , հին ազգ , հին
լեզու , հաւատալ չեն :

— Ճմարիտ էք հէնց ա պարոն . զարա կասեն
թէ հայի լեզուն մին նոր լեզու ա , ու թուրքի և
այլ օտար լեզուի հետ չաղած թան ա :

— Թող ինչ կուզեն ասեն . ինչպէս որ Աստուած
զմեզ ստեղծել ա , էն հէնց ենք . ոչ էնդոնք գիտեն
զմեզ փոխել , ոչ մեզ հաջած ա էնդունց զարչու
խօսիլ :

Ի՞նչ լեզուով կրիստին ընդհանրա-
պէս պարսկաստանի՝ հնդկաստանի և
վրաստանի հայերը . շատ աղէկ ոճեր
ու բառեր ունին գրաբառի նման , և
մէջերնին ոմանք շատ մաքուր կրիս-
տին՝ օտար բառերուն տեղը գրաբառ

Ի՞նչ մեծ , սիրուն ու զարդարուն պարտեզ է .
մանաւանդ սա գետակին ջուրը ինչ ըսես կարժէ .
ես այսպիսի խաղողնոց զբօսանքի պատշգամ (քէօշք)
ու տեսակ տեսակ ածուներ չեմ տեսած :

— Պարոն , աս պատշգամին ձեռ փեսաս Եւրո-
պայէն բերած է :

— Նայեցէք սա տեսակ տեսակ խաղողին . քա-
նի՜ ձևով քանի՜ գունով խաղող կայ :

— Պարոններ , կատակ չեմ ընէր . աս իմ պար-
տեզիս ու երկու այգիիս մէջ վաթսուն տեսակ
խաղող կայ :

— Ես Եւրոպա քանի մը տեղ ըսեր եմ թէ մեր
երկիրը այսքան տեսակ խաղող կայ , ամենեկին չեն
ուզեր հաւատալ . դուք անկիրթ ազգ մըն էք , ձեր
խօսքը հիմ չունի կրսեն :

— Ձարմանք չէ եղբայր . վասն զի անոնց մէկը
աս ալ ըսած է թէ այսօրուան օրս հայը ոչ թուր
ունի ոչ գրիչ , չարչրկելու առենն է . կարծեմ
թէ այդպիսիներուն թէ որ ըսես թէ հայոց երկի-
րը մեծ ու բարեբեր երկիր մըն է , ամէն երկրէ ալ
հին , ջրհեղեղէն ետքը առաջին բնակուածին , հին
ազգ՝ հին լեզու , չեն հաւտար :

— Իրաւ այդպէս է պարոն . վասն զի կրսեն թէ
հայու լեզուն նոր լեզու մըն է , ու տաճիկ և ուրիշ
օտար լեզուներու հետ խառնուած ապուր մըն է :

— Թող ինչ կուզեն ըսեն . ինչպէս որ Աստուած
զմեզ ստեղծեր է՝ անանկ ենք . ոչ ասոնք կրնան զմեզ
փոխել , ոչ ալ մեր հոգն է որ իրենց դէմ խօսիմք :

գործածելով . Հոս գրած օրինակնիս
Շրոտերին քերականութիւն առինք ,
որ ջուղայեցիներէն սորված է հայե-
րէնը , և աս խօսակցութիւնները ան-
շուշտ անոնց շարադրել տուած :

Մաճառստանցոց լեզուին օրինակ :

Թարգմանութիւն :

Գիտնայ հիվոր մէկը որ խօսեցնու զաս , որ Առ-
տեայի հայերը հայասէր ին , ջերմեռանդ աստուա-
ծապաշտ ին , ու չեն սիրի անխար օտար նաձիա-
նու հետ խնամութիւն անելու . հայը հայի հետ՝
ալ աղէկ կըլայ կասին . խօթում կնտիքը՝ ալ զօռ ին
ասոր մօտ : Բնութեամբ չին թապար , առուտու-
րի ու պաղրկանութեան սորված ին . թէ պօլթով
ու թէ շաթնայով շքօթօղները արընծին կիբալին .
առողջ ին բնութեամբ ու ամպուռ . չին կորած ,
դատանքէ չին փախչի . ու որոնք ալ հեծելուր է-
ղիլ ին՝ աղէկ անուն ունացիլ ին . և ատ պատճա-

Աս գրուածքս կարգացողը գիտնայ որ Թրանսիլ-
վանիայի հայերը ազգասէր՝ ջերմեռանդ ու բարե-
պաշտ են , ու չեն սիրեր այնչափ օտար ազգաց
հետ խնամութիւն ընել . հայը հայուն աւելի ա-
ղէկ կըլարմարի կըսեն . մանաւանդ կանայք աւելի
վրէժխնդիր են աս բանիս : Բնութեամբ ծոյլ չեն ,
առուտուրի ու վաճառականութեան ետեւ կըլլան՝
թէ խանութով և թէ վրանով , տօնավաճառները
(փանայրը) շատ կըպտըտին . առողջ և ուժով կաղ-
մուածք ունին . անձրրկած չեն , աշխատանքէ չեն
փախչի . և որոնք ալ զինուոր եղած են՝ աղէկ ա-

ուաւը , ու խօթում քաղցի կառավարութեանը ու եռւշին սէպաղէկ բուրդատ ըլլանուն՝ բախլութիւն մտած է մաճըռունուն մէջ , խօթում ալ մօտիկի քաղ քրնուն : Ու համսէս նայելով , ամէն նաճիանուն մէջ կան նիպէս իւս ամպուռ մարդիք , տարը դացա մէջ՝ որ իժով շատ հայեր չին՝ ալ շատ ին տոէս զօռ ամ պուռ մարդիք . ու որ տէսթուլ անինք զաս գիրը խօսեցնողուն հետաքրքրութեանը , պի պատմինք մէկ օրինակ մը :

Քրմայի մը մէջ 'ի Պաշպայով կիմտնուն երկու մաճառք , մէկը թրաւոր՝ ու մէկալը քաթանի կացնով . եղիլ ին 'ի հոն մէկ երկուս հայեր ալ , ու ալ շատը օգկա նաճիայէ : Ընտոր կըլայ՝ կիխօսխօսվին , կուի կըննի մէջվըները , ու դաքա մաճըռները թրով ու կացնով կիվերնան վըաները . հապա 'ի հոն օրամը գտվելով անգուաման Լնդոնը Պիաթան , որ կենօքը՝ վախը ինչ ասիլ է չունացի , կիվերնայ ու կիմտնուն երկու մաճըռունուն միջորէ , ու կիխըլէ զկացինով մաճառք , ու կիղարնէ գետինը , ու կի բարտէ մէջը . ու սի մէկալ ձեռօքը տէկրապը զնի մէկալ մաճառին թուրը կիխըլէ ու կիբունէ , որ կու խուն հասուցիլ էր որ երկուս ձեղքէ զիբն կօլ խը . ու անէս մը խելով զան մարդը կիղարնէ գետինը , որ ընտոր մեռած մը կիմնայ գետինի վըայ : Էկէօ հասնելով պրկարները ու ալ մարդիք , զգաքա ոտվընուն քաջքըլելով տարին փակը գրին . զէ չէին կարնայ քալելու : Շատերը արած ունի աս Լնդոնը Պիաթան . տարը ինքը անուշ լեղուով մարդ էր , ու կիսիրեցնուր զինքը . ու խասապճի ըլլալով՝ զտավընուն ոսկորտանքը կիկարէր ընտոր զմար :

Եւ ոճով է ընդհանրապէս նաւ լեհաստանցոց ու խրիմցոց հայերէնը , բայց ասոնք այսչափ խառնուրդ չունին օտարազգի բառերէ , մանաւանդ ուլահի՝ մաճառի՝ լատինի ու նեմցէի խօսքերէ . ասոնց տեղը լեհաստանցիք աւելի լեհերէն կըբանեցընեն , խրիմցիք ալ թաթարերէն՝ տաճկերէն ու ռուսերէն :

Ուրիշ անգամ առիթ կունենանք նաւ հայաստանի և ուրիշ տեղերու այլեայլ գաւառական լեզուներուն ճաշակը տալ : Եւ իայն թէ նորէն կիմացընենք , որ ամէն գաւառական լեզու կամ հնչմունք՝ ինչպէս որ զանազան պակասութիւններ , ասանկ ալ այլեայլ կատարելութիւններ ու գեղեցկութիւններ ունի . ուստի ոչ միայն արհամարհել պէտք է և ոչ մէկը , այլ նաւ աղէկութիւններուն հետեւելու պէտք է ամրջնալ . թո՛ղ

նուն ունեցեր են . աս պատճառաւ , և մանաւանդ քաղաքական կառավարութեան և իրաւագիտութեան կողմանէ աղէկ վարպետ ըլլանուն համար՝ նախանձ մը մտած է մաճառներուն մէջ , մանաւանդ աւելի մօտ քաղաքներուն : Եւ կողմանէ ալ , իրաւ է որ ամէն ազգի մէջ կըգտնուին կարիճ ու ժով մարդիկ , բայց ասոնց մէջ՝ որ խիստ շատուոր չեն՝ աւելի շատ են այսպիսի ուժով մարդիկ . և որ պէս զի գոհ ընենք ասիկայ կարգացողներուն հետաքրքրութիւնը , մէկ օրինակ մը պատմենք :

Պանդոկի մը մէջ Պաշպայով քաղաքը երկու մաճառ կըմտնեն , մէկը թրով՝ մէկալը զի նուորական կացինով . հոն մէկ երկուս հայ ալ կան եղեր , շատ մըն ալ օտարազգի մարդիկ : Ինչպէս կըլլայ խօսք խօսքի կուգան , մէջերնին կուի կիլնայ , ու ան մաճառները թրով ու կացնով հայերուն վըայ կըվազեն : Դիպուածով հոն կըգտնուի Պիաթա Լնտոնը , որ կենացը մէջ վախ ինչ ըսել է չգիտեր եղեր . կըցատէ կըմտնէ ան երկու մաճառներուն մէջտեղը , ու կացնով մաճառը բըռնածին պէս՝ գետինը կըղարնէ ու կրակի տքացի (թէքմէ) զարնել . մէկալ ձեռքովն ալ շուտ մը մէկալ մաճառին թուրը կըբունէ , որ քիչ մնացեր է եղեր որ գլխուն հասցընէ ու ձեղքէ գլուխը , և այնպէս մը կըբունէ գետինը կըղարնէ ան մարդն որ մեռելի պէս կըմնայ : Ետքը վըայ կըհասնին պահապանները և ուրիշ մարդիկ , ու ասոնց ոտուրներէն քաջքըլելով կրտանին բանտը կըգնեն , վասն զի քալել չեն կրնար եղեր : Ասանկ շատ բան ըրած է ան Պիաթա Լնտոնը . իսկ ինքը անուշ լեղուով մարդ էր ու ինքզինքը կըսիրեցընէր . և մնագործ ըլլալով՝ եղներուն ոսկորները մսի պէս կըջարդէր :

որ ազգասէր և ուսումնասէր մարդը ամէնուն ոճէն ու հնչմունքէն ալ շատ խելք կըսորվի ու կըզմայլի :

Եւ մնայ որ նորէն միտք ձգենք ազգասիրաց մեր փափաքը . ցի թէ նախ՝ ամէն մարդ ջանայ իր ազգային հայերէն լեզուովը խօսիլ . երկրորդ , ջանայ լեզուն մաքրել օտարազգի բառերէն և ոճերէն . երրորդ , ջանայ գրաբառին մօտեցընել իր խօսուածքը ու գրուածքը՝ որպէս զի գրաբառ գրքերը դիւրաւ հասկընայ և հասկըցընէ . չորրորդ , ռամիկներու և տղոց համար պէտք եղած գրքերէն զատ՝ ուրիշ ամէն գիրք մեր բուն հայերէնի ազնիւ և պատուական լեզուովը շարագրէ , որ է գրաբառը :